

TOMASZ BOJARCZUK

Katalog drzew i krzewów z Podzamcza z 1815¹ r.

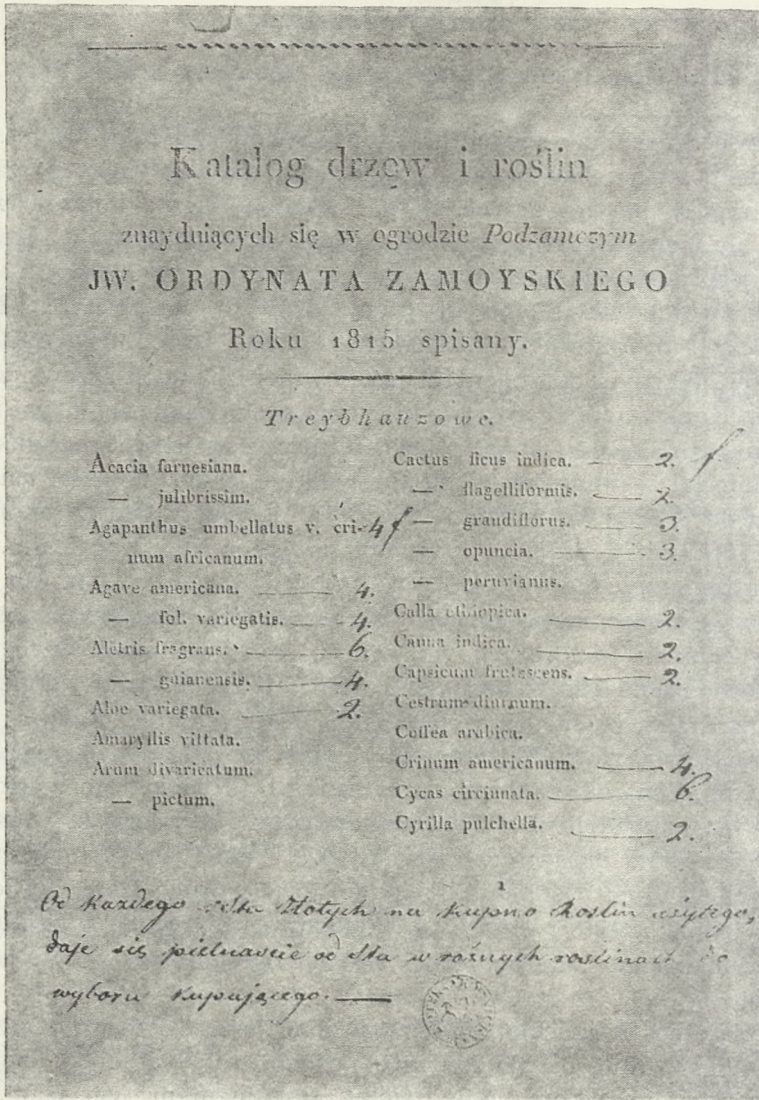
Historia introdukcji obcych drzew i krzewów w Polsce nie jest jeszcze dokładnie poznana. Materiałami źródłowymi dotyczącymi tego zagadnienia są między innymi dawne spisy i katalogi drzew i krzewów, które znajdowały się wówczas w parkach i ogrodach botanicznych. Interesujące materiały pozostawiła Czartoryska (1807) i Wodzicki (1824), który w swojej sześciotomowej pracy oraz w czasopiśmie „Dziennik Ogrodniczy” informował o możliwości uprawy introdukowanych drzew i krzewów. Ważnym dokumentem jest również „Katalog drzew i krzewów parku w Konarzewie” z roku 1816, który został znaleziony w Bibliotece Kórnickiej PAN (Białobok 1960). Tam też odnaleziono rachunki i kwity za materiał roślinny i nasiona sprowadzane przez Tytusa i Jana Działyńskich do Kórniku w latach 1826 - 1879. Posłużyły one do opracowania historii introdukcji drzew i krzewów w Arboretum Kórnickim. Interesujące uwagi wniósł również Tyniecki (1891) oraz Jan Działyński, który na marginesie książki Carriera (1874) przechowywanej w Bibliotece Zakładu Dendrologii w Kórniku zapisywał swoje uwagi o źródłach pochodzenia sprowadzanych nasion i o zachowaniu się niektórych gatunków drzew rosnących w parku kórnickim i gołuchowskim. Historia introdukcji była również tematem publikacji Szymanowskiego (1959, 1960). Scharakteryzował on sylwetkę S. Wodzickiego i jego zasługi na polu aklimatyzacji obcych gatunków drzew w Polsce. Z różnych katalogów i spisów drzew dowiadujemy się, jakie gatunki drzew rosły w naszych parkach. Ustalenie dokładnej daty wprowadzenia ich do uprawy jest jednak często niemożliwe. Wiadomości cytowane w literaturze są niekiedy niezgodne i dla jednego i tego samego gatunku podają kilka różnych dat.

W Bibliotece Kórnickiej PAN znaleziono jeszcze jeden dokument, który może przyczynić się do lepszego poznania historii introdukcji drzew i krzewów w początkach XIX wieku. Dokumentem tym jest „Katalog drzew i roślin znajdujących się w ogrodzie Podzamczym J. W. Ordynata Zamoyskiego. Roku 1815 spisany”². Katalog jest wydany drukiem na

¹ Podzamcze położone jest w Polsce środkowej, w odległości około 80 km na południowy-wschód od Warszawy (powiat Garwolin). Była to posiadłość rodziny Zamoyskich.

² Pisownia oryginalna.

papierze czerpanym, oprawiony w niebieskoszare okładki z papieru czerpanego ze znakiem wodnym. Liczy 16 stron o formie 17,5×23,5 cm i podzielony jest na 5 działów: I – Treybhauzowe³, II – Oranżerya i szklarnia, III – Drzewa i krzewy gruntowe, IV – Rośliny w korzeniu trwałe pod gołym niebem, V – Rośliny roczne i dwuletnie.

Ryc. 1. Pierwsza strona „Katalogu” z Podzamcza

Należy w tym miejscu wyjaśnić, że pod pojęciem „Treybhauzer” rozumiano wówczas „szklarnie gorące”, które przeznaczone były do uprawy roślin strefy równikowej oraz do pędzenia ich w celu pozyskania kwia-

³ Pisownia oryginalna.

tów. Natomiast oranżeriami i szklarniami nazywano szklarnie tak zwane „zimne” lub też „pomarańczarnie”, gdzie utrzymywano w zimie temperaturę około 5°C (Wodzicki 1824).

Dział I liczył 61, II — 157, III — 161, IV — 114, a V — 39 gatunków roślin. Kolekcja w Podzamczu liczyła więc łącznie 533 gatunków i od-

Juglans regia. — 3 f.	Pinus abies.
— alba. <i>Nigra</i> 4.	— picea.
Juniperus communis.	— sylvestris.
— sabina.	— strobus. — 4 f.
— virginiana.	— larix. <i>nubra</i> 3.
	Platanus orientalis.
	— occidentalis.
Ledum palustre.	Populus alba.
Ligustrum vulgare. — 1.	— canadensis. — 1.
Liriodendrum tulipifera. — 6.	— nigra.
Lonicera caprifolium.	— balsamea.
— xylosteum dumetorum.	— tremula.
— tartarica fl. albo.	— italica <i>dilatata</i> — 2.
— symphoricarpos. — 1.	Prunus armeniaca.
— diervilla.	— cerasus.
— alpigena.	— domestica.
	— insititia.
	— spinosa.
	— padus.
	— mahaleb.
Menispermum canadense.	Ptelea trifoliata.
Mespilus amelanchier.	
— pyracantha.	
Morus alba.	Quercus robur.
— papyrifera.	
Periploca graeca.	
Phyladelphus coronarius. — 1.	

Ryc. 2. Spis drzew i krzewów z działu III „Katalogu” — Drzewa i krzewy gruntowe mian roślin rocznych, bylin oraz drzew i krzewów. Zgromadzenie tak bogatej kolekcji, rozmnożenie jej i pielęgnowanie wymagało dużej wiedzy ogrodniczej. Parkiem w Podzamczu opiekował się zapewne doświadczony ogrodnik.

Staranny układ „Katalogu”, poprawna pisownia łacińskich nazw roślin

oraz wydanie go drukiem, świadczą o dużym zainteresowaniu dendrologią ówczesnego właściciela Podzamcza Stanisława Zamoyskiego. W dostępnej literaturze brak jest jakichkolwiek wiadomości dotyczących parku w Podzamczu, przypuszczać jednak należy, że był on założony w początkach XVIII wieku. W tym czasie Podzamcze należało do czołowych ośrodków dendrologicznych w Polsce. Słynne niegdyś szkółki podzameckie istniały już w 1800 r. i przyczyniły się do rozpowszechnienia w uprawie wielu gatunków drzew obcego pochodzenia w parkach i ogrodach botanicznych.

Listę gatunków i odmian drzew i krzewów uprawianych w Podzamczu na podstawie „Katalogu” załączamy na końcu pracy. Nazewnictwo botaniczne przyjęto za „Index Kewensis” i „Bibliography of Cultivated Trees and Shrubs” — A. Rehder.

Dendrologów zainteresuje na pewno dział II — „Oranżerye i szklarnie” oraz dział III — „Drzewa i krzewy gruntowe”.

Dział II liczy 55 gatunków drzew i krzewów. Niektóre z nich, jak *Calycanthus floridus*, *Cercis siliquastrum*, *Ginkgo biloba*, *Sophora japonica*, *Taxodium distichum* rosną obecnie w parkach i ogrodach botanicznych. W dziale tym znalazły się prawdopodobnie niektóre rośliny stosunkowo niedawno sprowadzone do Podzamcza. Młode siewki hodowano początkowo w szklarni i dlatego zostały zapisane w tym dziale.

Najbardziej interesujący jest dział III „Katalogu”. Kolekcja drzew i krzewów w parku podzameckim liczyła 152 gatunki i odmiany, z czego tylko 10 pozycji przypada na drzewa iglaste. Na uwagę zasługuje kolekcja rodzaju *Prunus* z ośmioma gatunkami, między innymi *P. armeniaca*, *P. insititia*, *P. persica* i kolekcja sumaków — *Rhus coriaria*, *R. typhina* i *R. toxicodendron*. Kolekcja róż liczyła 11 gatunków i odmian, a wśród nich takie jak *Rosa chinensis* var. *semperflorens*, *R. centifolia* i jej odmiana *R. c.* var. *pomponia*, *R. alba* 'Plena' oraz *R. gallica* 'Plena'.

Wiadomości o uprawie niektórych gatunków drzew zawarte w omawianym „Katalogu” są pierwszymi informacjami na ten temat z terenów Polski. Przykładem tego są wzmianki o uprawie *Ailanthus altissima*, *Carya tomentosa*, *Sorbus hybrida*, *Juniperus virginiana* i wielu innych. Znajdujące się wówczas w Podzamczu gatunki drzew są nawet dzisiaj bardzo rzadkie w uprawie. *Broussonetia papyrifera*, *Carya tomentosa*, *Chionanthus virginicus*, *Magnolia liliflora* spotykane są obecnie tylko w niektórych ogrodach botanicznych i arboretach w Polsce.

Na uwagę zasługuje fakt, z jaką szybkością materiał roślinny rozprzestrzenił się w krajach europejskich. *Magnolia liliflora* sprowadzona została z Japonii do Anglii w 1790 r. W Podzamczu znalazła się około 20 lat później, a w 1815 r. była masowo rozmnażana i sprzedawana. Podobnie działo się z *Rosa chinensis* var. *semperflorens*, którą Gilbert Slater przywiózł w 1789 r. z Chin do Anglii, *Aristolochia durior* — 1783 r., *Sophora tetraptera* — 1872 r., *Broussonetia papyrifera* — 1759 r. Świadczy to

o ścisłych związkach Podzamcza z czołowymi ośrodkami dendrologicznymi w Europie zachodniej.

Omawiany „Katalog” oprócz spisu roślin znajdujących się wówczas w Podzamczu posiada również charakter katalogu handlowego. Na stronie tytułowej znajduje się notatka tej treści: „Od każdego sta złotych na kupno roślin użytego, daje się piętnaście od sta w różnych roślinach do wyboru kupującego”⁴. Ceny roślin są dopisane ręcznie obok nazw łacińskich na przykład „4 f.” (f — oznaczał floren, tak nazywano wówczas złotówkę). Sprzedają objętych było 146 gatunków roślin zielnych oraz drzew i krzewów. Najwyższe ceny osiągnęła *Magnolia liliflora* i *Liriodendron tulipifera* — 6 zł; *Pinus strobus*, *Juglans nigra*, *Aristolochia durior* — 4 zł; *Juglans regia*, *Sorbus hybrida*, *Fraxinus ornus*, *Thuja orientalis* — 3 zł; *Populus nigra* 'Italica', *Hippophae rhamnoides*, *Tilia americana*, *Thuja occidentalis* — 2 zł; *Philadelphus coronarius*, *Fagus silvatica*, *Acer platanoides* — 1 zł;.

Dla porównania podajemy ceny na niektóre artykuły w roku 1815 dla Warszawy (Siegel 1936): 1 beczka piwa szlacheckiego — 7,08 zł; 100 sztuk cegieł — 7,2 zł; 1 kopa gontów — 30 gr; 1 korzec (około 100 kg) mąki razowej — 24 zł; 1 korzec (około 65 kg) owsa — 11 zł.

Ceny za materiał szkółkarski były wówczas wysokie, ponieważ był to okres odbudowy kraju po wojnach napoleońskich.

Swoją świetność osiągnęły park i szkółki w Podzamczu w latach 1890 - 1914 dzięki F. Rożyńskiemu. Zakład ogrodniczy w Podzamczu posiadał wówczas bogatą kolekcję drzew i krzewów hodowli własnej, a katalog szkółkarski, wydawany bardzo starannie, liczył przeszło 1500 pozycji. Około 1923 r. właściciel Podzamcza Franciszek Zamoyski, jak wynika z informacji uzyskanych od byłych pracowników szkółek, sprzedał park na drewno. W ten sposób przestał istnieć jeden z najwspanialszych parków polskich, w którym znajdowały się bogate kolekcje drzew introdukowanych. Obecnie pozostał tylko fragment starego parku i szkółki, których tradycje sięgają końca XVIII wieku.

LISTA DRZEW I KRZEWÓW UPRAWIANYCH W PODZAMCZU

ORANŻERIA I SZKLARNIA

<i>Arbutus unedo</i> L.	<i>Calycanthus floridus</i> L.
<i>Aucuba japonica</i> Thunb.	<i>Cercis siliquastrum</i> L.
<i>Budleya globosa</i> Hope *	<i>Cestrum parqui</i> L'Hérit.
<i>Bupleurum fruticosum</i> L.	<i>Chionanthus virginicus</i> L.
<i>Buxus sempervirens</i> var. <i>arborescens</i>	<i>Cistus albidus</i> L. *
L. *	<i>C. ladoniferus</i> L.

⁴ Pisownia oryginalna.

* Drzewa i krzewy sprzedawane przez szkółki podzameckie.

- Clematis flammula* L.
Cupressus sempervirens L.*
C. sempervirens var. *horizontalis* Gord.*
Daphne laureola L.
Ginkgo biloba L.
Hibiscus syriacus 'Alba'*
H. syriacus 'Coerulea'*
Hydrangea arborescens L.
Ilex aquifolium 'Variegata'
Jasminum azoricum (?)
J. fruticans L.
J. humile L.
J. officinale L.
J. officinale f. *grandiflorum* Kobuski
Juniperus sabina 'Variegata'
Laurus nobilis L.*
Magnolia acuminata L.
M. grandiflora L.
M. liliflora Desrouss.*
M. tripetala L.
Prunus japonica Thunb. 'Plena'
P. lusitanica L.
P. tenella Batsch.*
Rhododendron luteum Sweet.
R. maximum L.
Quercus cerris L.
Q. ilex L.
Q. suber L.
Rosa chinensis var. *semperflorens*
 Koehne
R. indica Lindl.
R. indica fl. *pallida* (?)
Sophora japonica L.*
S. tetraptera Mill.
Taxodium distichum Rich.
Thuja orientalis L.*
Viburnum tinus L.*

DRZEWA I KRZEWY GRUNTOWE

- Abies alba* Mill.
Acer negundo L.
A. platanoides L.*
A. pseudoplatanus L.*
A. rubrum L.
Aesculus hippocastanum L.*
A. pavia L.*
Ailanthus altissima Swingle
Alnus glutinosa Gaertn.
Amelanchier canadensis Mcd.*
A. ovalis Med.
Amorpha fruticosa L.*
Aristolochia durior Hill.*
Betula verrucosa L.
Berberis vulgaris L.*
Broussonetia papyrifera Vent.
Calluna vulgaris Hull.
Campsis radicans Seem.
Caragana arborescens Lam.*
Carpinus betulus L.
Catalpa bignonioides Walt.
Carya tomentosa Nutt.
Celastrus scandens L.
Celtis australis L.*
Clematis viticella L.
Colutea arborescens L.
C. orientalis Mill.
Cornus alba L.*
C. mas L.*
C. sanguinea L.
Corylus avellana L.
Crataegus azarolus L.
C. aestivalis Torr. et Gray
C. crus-galli L.
C. oxyacantha 'Punicea'*
Cytisus hirsutus L.*
C. nigricans L.
Daphne mezereum L.
Diervilla lonicera Mill.
Eleagnus angustifolia L.*
Euonymus americana L.
E. atropurpurea Jacq.
E. europaea L.
E. latifolia Scop.
Fagus silvatica L.*
F. silvatica 'Atropunicea'
Fraxinus americana var. *juglandifolia*
 Rehd.
F. excelsior L.
F. excelsior 'Pendula'
F. ornus L.*
Genista tinctoria L.
Gleditsia triacanthos L.
G. triacanthos var. *inermis* Willd.
Hedera helix L.
Hippophaë rhamnoides L.*
Hydrangea arborescens L.
Hypericum hyrcinum L.

- Juglans nigra* L.*
J. regia L.*
Juniperus communis L.
J. sabina L.
J. virginiana L.
Laburnum anagyroides Med.*
Larix decidua Mill.
Ledum palustre L.
Ligustrum vulgare L.*
Liriodendron tulipifera L.*
Lonicera caprifolium L.
L. alpigena L.
L. tatarica var. *alba* Loisel.
L. xylosteum L.
Menispermum canadense L.
Morus alba L.
Parthenocissus quinquefolia Planch*
Periploca graeca L.
Philadelphus coronarius L.*
Physocarpus opulifolius Maxim.
Picea abies Karst.
Pinus silvestris L.
P. silvestris var. *scotica* Beiss.
P. strobus L.*
Platanus occidentalis L.
P. orientalis L.
Populus alba L.
P. nigra L.
P. nigra 'Italica'*
P. 'Serotina'*
P. tacamahaca Mill.
P. tremula L.
Prunus armeniaca L.
P. cerasus L.
P. domestica L.
P. insititia L.
P. mahaleb L.
P. padus L.
P. persica Batsch.
P. spinosa L.
Ptelea trifoliata L.
Pyracantha coccinea Roem.
Quercus robur L.
Rhamnus cathartica L.
R. frangula L.
Rhus coriaria L.
R. toxicodendron L.*
R. typhina L.*
Ribes alpinum L.*
R. grossularia L.
R. uva-crispa L.
R. nigrum L.
Robina pseudoacacia L.*
R. hispida L.
Rosa alba L.
R. alba 'Plena'
R. canina L.
R. centifolia L.
R. centifolia var. *pomponia* Lindl.
R. chinensis var. *semperflorens* Koehne.
R. cinnamomea L.*
R. eglanteria L.
R. foetida Herrmann
R. gallica 'Plena'
R. spinosissima L.*
Robus fruticosus L.
R. idaeus 'Alba'*
R. idaeus 'Rubra'
R. odoratus L.*
Salix alba L.
S. alba 'Argentea'
S. caprea L.
S. fragilis L.
S. viminalis L.
Sambucus canadensis L.
S. nigra L.
S. nigra 'Laciniata'
S. racemosa L.
Sibiraea laevigata Maxim.
Sorbus aucuparia
S. hybrida L.*
Spiraea hypericifolia L.*
S. salicifolia L.*
S. sorbifolia*
Staphyllea pinnata L.
Symphoricarpos orbiculatus Moench.
Syringa coerula L.* (= *S. persica* L.)
S. laciniata Mill.
S. vulgaris L. *coerulea* Schelle et Beiss.*
Thuja occidentalis L.*
Tilia americana L.*
T. cordata Mill.
Ulmus campestris L.
Vaccinium myrtillus L.
V. vitis idea L.
V. oxycoccus L.
Viburnum lantana L.
V. dentatum L.
V. opulus L.
V. opulus 'Roseum'
Vinca major L.
V. minor L.
V. minor 'Variegata'
Vitis vinifera var. *apiifolia* Loud.

LITERATURA

1. Białobok S., — 1946. Ogrody Kórnickie w czasie okupacji (1939 - 1945 r.) i w obliczu nowych celów. Pamięt. Zakł. Badania Drzew i Lasu, 1 : 42.
2. Białobok S., — 1960. Historia introdukcji drzew i krzewów w Arboretum Kórnickim. Arboretum Kórnickie 5 : 141 - 198.
3. Carrière E. A., — 1867. Traité general des coniferes. Paris.
4. Czartoryska I., — 1807. Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów. Wrocław.
5. Katalog drzew i roślin znajdujących się w ogrodzie Podzamczym, 1815.
6. Siegel S., — 1936. Ceny w Warszawie w latach 1701 - 1815. Lwów.
7. Szymanowski T., — 1959. Zagadnienia aklimatyzacji obcych drzew w Polsce. Ochrona Przyrody, 26 : 261 - 319.
8. Szymanowski T., — 1960. Kiedy wprowadzone zostały obce gatunki drzew do uprawy w Polsce?. Roczn. Sekcji Dendr. PTB, 14 : 81 - 99.
9. Tyniecki W., — 1891. Wyniki dotychczasowych prób aklimatyzacji obcych drzew w Europie ze szczególnym uwzględnieniem naszego kraju. Sylwan 383 - 390, 423 - 433.
10. Wodzicki S., — 1824. O chodowaniu, użytku, mnożeniu i formowaniu drzew i krzewów, roślin i ziół cenniejszych. Kraków.

TOMASZ BOJARCZUK

Catalogue of trees and shrubs from Podzamcze¹ from the year 1815

Summary

In the Kórnik library of the Polish Academy of Sciences the author found a „Catalogue of trees and shrubs...” from Podzamcze dated 1815. The catalogue is printed and comprises 16 pages, it is divided into five sections. Most interesting is section III — „Trees and shrubs growing in the open”, from which it appears that the collection of trees and shrubs in the Podzamcze park comprised at the time 161 species and varieties. It is for the first time that information is given on the cultivation in Poland of such tree species as *Ailanthus altissima*, *Broussonetia papyrifera*, *Magnolia liliflora*, *Juniperus virginiana*, *Carya tomentosa*, *Chionanthus virginicus* and *Sorbus hybrida*.

It is interesting how rapidly the plant material spread in European countries. *Magnolia liliflora* was brought to England in 1790 and twenty years later it was already cultivated in Podzamcze.

The list of plants in the Podzamcze collection is also a commercial catalogue. The highest prices of 6 zł are quoted for *Magnolia liliflora* and *Liriodendron tulipifera*.

The discovered catalogue proves that Podzamcze was as early as the beginning of the 19th century a leading dendrological centre in Poland. Through its nurseries it contributed to a wide cultivation of many foreign tree and shrub species.

¹ Podzamcze is situated in central Poland about 80 km south of Warsaw. It was the property of the Zamoycki family.

ТОМАШ БОЯРЧУК

Каталог деревьев и кустарников из Подзамча с 1815 г.

Резюме

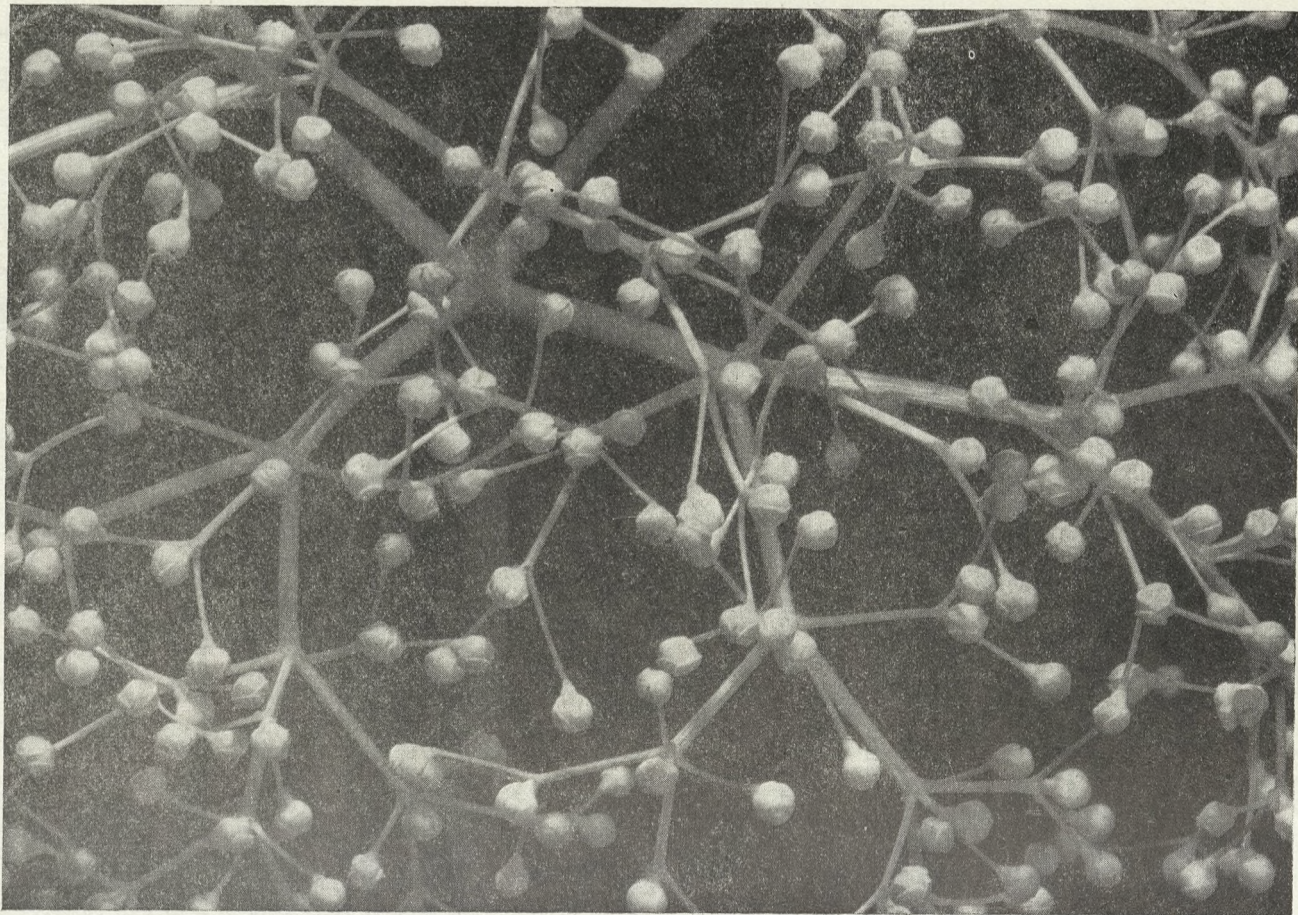
Автор отыскал в Курницкой библиотеке ПАН „Каталог деревьев и растений...” из Подзамча¹ с 1815 г. Каталог напечатан, и на 16 страницах содержит 5 разделов. Наиболее интересный это III раздел — „Грунтовые деревья и кустарники”, из которого следует, что коллекция деревьев и кустарников в парке Подзамча насчитывала тогда 161 вид и разновидность. Сведения о разведении таких видов деревьев как *Ailanthus altissima*, *Broussonetia papyrifera*, *Magnolia liliflora*, *Juniperus virginiana*, *Carya tomentosa*, *Chionanthus virginicus*, *Sorbus hybrida* являются первыми информацией об этих видах в Польше.

Внимания заслуживает скорость, с какой растительный материал распространился в европейских странах. *Magnolia liliflora*, привезенная в Англию в 1790 г., спустя двадцать лет была уже в Подзамче.

Перечень растений, какие находились в коллекции Подзамча, носит характер торгового каталога. Самую высокую цену назначили в 6 зл за *Magnolia liliflora*, *Liriodendron tulipifera*.

Найденный каталог доказывает, что Подзамче уже в начале XIX века принадлежало к ведущим дендрологическим центрам в Польше. Своими питомниками способствовало распространению и разведению многих чужеземных видов деревьев и кустарников.

¹ Подзамче находится в центральной Польше, на расстоянии около 80 км к югу от Варшавы. Это было имение семьи Замойских.

Fot. K. Jakusz

Bez czarny (*Sambucus nigra* L.) — fragment kwiatostanu na krótko przed rozwinięciem się kwiatów